

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІДЕЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Стаття присвячена аналізу історико-правових умов становлення та розвитку ідей легітимності державної влади в державно-правовій думці. Досліджується етимологія поняття «легітимність». Розглянуті вчення видатних філософів і правознавців доби Античності, Середньовіччя та Нового часу. З'ясовано, що питання легітимного панування у державі одним з перших в історії політичної та правової думки розглядав великий грецький філософ Платон у своїх політичних трактатах «Держава» та «Закони». У названих працях він прагнув дати відповіді на такі питання: що є причиною виникнення політичного панування? Яке панування вважати легітимним? Яке місце законів у державі? Яка система відносин між людиною, суспільством і державною владою забезпечує останній легітимність? Визначено, що згідно з теорією природного права держава і право створені не Богом, а суспільним договором людей відповідно до законів людського розуму. Вимоги людського розуму випливають із природи людей і складають «природне право», до якого належать передусім право на життя, свободу і володіння власністю, які не можуть бути відчужені ні на чию користь. Приписам природного права повинно відповідати «позитивне право» – закони, встановлені державою. У результаті аналізу історико-правових умов становлення та розвитку ідей легітимності державної влади в державно-правовій думці зроблено такі висновки: а) в добу античності філософи та мислителі в процесі аналізу специфіки існування та функціонування публічної влади, використовували такі поняття, як «справедливість», «справедливий закон», «загальне благо», «законна влада»; б) не дивлячись на те, що проблема законності була предметом вивчення мислителів як Стародавнього світу, так і Середньовіччя, однак під час її вирішення вони не розрізняли суспільство й державу, не порушували питання про відносини між ними, про джерела права і якість самих законів, їх відповідність вимогам гуманізму і справедливості; в) значний внесок у розвиток ідей легітимності влади зробили мислителі Нового часу. Їхні ідеї були сформульовані як принципи обмеження абсолютної влади, а в подальшому вони стали конституційно-правовими принципами легітимації.

Ключові слова: *легітимність, державна влада, правова традиція, теорія держави і права, народний суверенітет, права людини.*

The article is devoted to the analysis of historical and legal conditions of formation and development of ideas of legitimacy of the state power in the state and legal thought. The etymology of the concept of “legitimacy” is investigated. The teachings of prominent philosophers and jurists of Antiquity, the Middle Ages and the New Age are considered. It has been found that the question of legitimate domination in the state was one of the first in the history of political and legal thought to be considered by the great Greek philosopher Plato in his political treatises “The State” and “Laws”. In these works, he sought to answer the following questions: What is the cause of political domination? Which domination is considered legitimate? What is the place of laws in the state? What system of relations between the judiciary, society and state power provides the latter legitimacy? It is determined that according to the theory of natural law, the state and law are not created by God, but by the social contract of people in accordance with the laws of human reason. The requirements of the human mind derive from human nature and constitute a “natural right”, which includes, above all, the right to life, liberty, and

property, which cannot be alienated in anyone's favor. The provisions of natural law must comply with the "positive law" – the laws established by the state. As a result of analysis of historical and legal conditions of formation and development of ideas of legitimacy of state power in state and legal thought, the following conclusions are made: a) in antiquity, philosophers and thinkers in the analysis of the specifics of existence and functioning of public power, "Just law", "common good", "legitimate authority"; b) despite the fact that the problem of legality was the subject of study of thinkers of both the ancient world and the Middle Ages, but in solving it they did not distinguish between society and the state, did not raise questions about relations between them, the sources of law and the quality of laws. compliance with the requirements of humanism and justice; c) a significant contribution to the development of ideas of the legitimacy of power was made by modern thinkers. Their ideas were formulated as the principles of limiting absolute power, and later they became the constitutional and legal principles of legitimacy.

Key words: *legitimacy, government, legal tradition, theory of the state and right, people's sovereignty, human rights.*

Актуальність теми. Етимологія поняття «легітимність» походить від латинського *legis* – законний. Легітимність є перекладі з французької означає законність, узаконеність. Законність розуміється як дія через закон і відповідно з ним, відображається поняттям легальність. Легітимність (лат. *legitimus* – згідний із законами, законний, правомірний) – політико-правове поняття, що означає позитивне відношення жителів країни, великих груп, громадської думки (зокрема і зарубіжної) до інститутів влади, що діють у конкретній державі, визнання їх правомірності [1, с. 11].

Історія появи ідей про легітимність влади бере свій початок з найдавніших часів людської історії. Починаючи від ранніх часів формування політичної і правової думки в добу античності, в процесі аналізу специфіки існування та функціонування публічної влади в обіг було введено такі поняття, як «справедливість», «справедливий закон», «загальне благо», «законна влада», які пізніше тлумачитимуться як невід'ємні складові частини поняття легітимності влади. Ще в докласичну, а пізніше – у класичну та елліністичну добу, давньогрецька та давньоримська політико-правова думка визначила цілий ряд характерних ознак публічної влади, які у своїй сукупності конституують нині поняття легітимності.

Виклад основного матеріалу. В.В. Волинець у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує ці ознаки: а) відповідність державного устрою та практичних дій публічної влади універсальним уявленням про розумне, добре і справедливе; б) наявність справедливих законів, які діють однаковою мірою як для тих, хто править, так і для тих, хто є об'єктом управління; в) наявність спільних цінностей, що визнаються державою і суспільством, основною яких є «загальне благо» [2, с. 10].

Ідея необхідності дотримання законів у державному управлінні знайшла свій всебічний розвиток, зокрема, у Стародавньому Китаї у вченні, яке дістало назву «легізм» (від лат. *legis* – закон). Найвідоміший теоретик легізму, Шан Ян доводив, що організація державного управління має ґрунтуватися на основі єдиних, чітко визначених законів, що спираються на суворі покарання. Закони, а не особисті бажання, не свавілля правителів повинні лежати в основі державного управління. Легісти вважали, що взаємовідносини між державною владою і населенням є за своєю природою антагоністичними, і тримати маси в покорі можна лише за допомогою жорстоких законів [3, с. 26].

Принципово інакше розуміли роль закону в державному управлінні античні філософи.

Мислителі древніх часів (Солон, Геракліт, Протагор, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, та інші) зверталися до проблем побудови «ідеальної держави», тому акцентували увагу на взаємовідносинах влади та підлеглих. Вказували на те, що громадянами влада повинна сприйматися як справедливість, що практично досягає рівня ідеального, божественного начала. Водночас прослідковуються погляди, які не втратили значення і для сьогодення. Підлеглі повинні накази виконувати не через страх покарання, а через свідому довіру до владного суб'єкта та повагу до нього [4, с. 205].

Розглянемо більш детально погляди тих мислителів Античності, які внесли найбільший вклад у розвиток ідей про легітимність влади.

Так, Сократ прагнув обґрунтувати раціональну, розумну природу моральних, політичних і правових явищ, вважаючи розумне, справедливе і законне тотожним. Він наголошував, що

збіг законного і справедливого є бажаним, розумним станом речей, а не повсюдною реальністю. Для такого збігу потрібно неухильно дотримуватися законів. Непорушність законів, підпорядкування всіх, у тому числі правителів, законам є основою нормального функціонування держави, її благополуччя.

Питання легітимного панування в державі одним із перших в історії політичної та правової думки розглядав великий грецький філософ Платон у своїх політичних трактатах «Держава» та «Законо». У названих працях він прагнув дати відповіді на такі питання: Що є причиною виникнення політичного панування? Яке панування вважати легітимним? Яке місце законів у державі? Яка система відносин між людиною, суспільством і державною владою забезпечує останній легітимність?

Він відводив особливе місце закону у своїй концепції ідеальної держави. Його ідеальна держава – це справедливе, засноване на законах, правління кращих. «Я бачу близьку загибель тієї держави, – говорив Платон, – де закон не має сили і перебуває під чієюсь владою. Там же, де закон – володар над правителями, а вони – його раби, я вбачаю порятунок держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги» [5, с. 188].

Якщо в «Державі» Платон вірить у мудрість філософів-правителів, перебування яких при владі є достатньою умовою для її легітимації, то в «Законах» мислитель намагається довести, що державна влада легітимізується не мудрістю філософів, а зовнішньою силою та законодавчою регламентацією. І в першому, і в другому випадку легітимність забезпечується особистими якостями тих людей, які наділені владою, в першому випадку – мудрістю філософів, у другому – мудрістю законодавців. Та процес легітимації влади двосторонній і забезпечується як моральними та професійними якостями політичної еліти, так і правом громадян держави відстоювати свої права та свободи через активну участь у політичному житті держави. Лише в результаті такої взаємодії в державі зможуть з'явитися справедливі інститути та закони, які забезпечать легітимність державної влади. Відсутність такого взаємозв'язку між людиною та владою може привести до тих трагічних наслідків у державі [6, с. 202].

Велику увагу розмежуванню законних (правильних) і незаконних (неправильних) форм правління приділяв Аристотель. Він, зокрема, зазначав, що там, де відсутня влада закону, немає і державного ладу. Закон має панувати над усім.

На думку Аристотеля, «у стародавні часи царі управляли безпосередньо всіма справами, що стосувалися держави, керували її внутрішньою та зовнішньою політикою, а згодом, після того як від деяких функцій своєї влади вони відмовилися самостійно, а інші були відібрані у них народом, в одних державах за царями збереглося тільки право підносити жертви, а в інших (там де мова може йти про збереження царської влади) – царі утримували за собою лише право бути головнокомандувачами за межами країни» [7, с. 122].

До речі, американський дослідник Дж. Ротшильд вважає, що саме Аристотель почав вивчати проблему легітимації політики і влади. Адже Аристотель зазначав, що «політична влада добивається згоди шляхом використання сили, розподілу винагород, надання освіти чи комбінації цих трьох процедур». Аристотелю тріаду, вважає Дж. Ротшильд, сучасною науковою мовою можна було б інтерпретувати як примусову, утилітарну та нормативну техніки правління [8, с. 29].

Деякі дослідники вважають, що слово «легітимність» з'явилося не раніше епохи Середньовіччя, але історично доведено, що вже в I столітті до нашої ери термін «легітимний» зустрічається в Давньому Римі в юридичному та політичному дискурсах. Римські громадяни розуміли справедливість як гарантію кожному того, що дозволяє закон. Саме справедливість повинна була внести певну узгодженість у протиріччя між різними класами і верствами суспільства. Римський історик Гай Саллюстій Крісп, намагаючись з'ясувати сутність справедливості, вказував: «Могутній стоїть над простою людиною, але не осуджує її, простий же підтримує благородного, але не боїться його. Досягнення такого стану суспільства, коли рядовий громадянин не боїться того, хто має владу, можливо лише тоді, коли між ними стоять закон і суд, а не позиції представників влади» [9, с. 69].

У трактатах Цицерона поняття «легітимний» використовується для позначення відповідності встановленої влади закону в таких виразах, як «*potestas legitima*», «*legitimum imperium*» [10, с. 29].

Отже, «законна влада», «законне володіння» вживаються у працях Цицерона, як близькі за значенням.

Історія поняття «легітимність» походить із середніх віків, коли складається розуміння легітимності як згоди зі звичаями, традиціями і встановленою поведінкою. Легітимність переважно трактувалася як право верхніх посадових осіб діяти відповідно звичаям, але вже із середини XIV ст. починає вживатися як правомочність виборної влади [11, с. 143].

В епоху середньовіччя ідея верховенства права як регулятора суспільних відносин обґрунтовувалася тезою про божественне походження норм закону. Ідеї необхідності підпорядкування державної влади божественним законам обстоювали, зокрема, Аврелій Августин і Фома Аквінський. Справедливим вони вважали закон, що існує в силу волі Божої. Перед законом усі мають бути рівними як «раби Божі».

За визначенням Аврелія Августина, держава без справедливості – це не більше, ніж велика банда розбійників. Держава, на його думку, повинна існувати передусім як морально-культурної спільності і лише потім – як інституціалізована.

Досліджуючи проблематику природного права, Фома Аквінський спробував визначити, якими саме повинні бути державні закони для того, щоб вони сприймалися людьми як справедливі, незалежно від конкретних політичних, історичних чи соціальних обставин [12, с. 38].

Протилежну точку зору на законність влади в державі висказав відомий італійський мислитель Марсилій Падуанський у трактаті «Захисник миру». Він уперше чітко обґрунтував ідею народного суверенітету, згідно з якою верховним законодавцем та єдиним джерелом влади в державі є народ-суверен. Також він перший у європейській політичній думці відділяє законодавчу владу від виконавчої. Народ-законодавець, згідно з його концепцією, повинен ввірити виконання виконавчих функцій – уряду, головою якого є правитель, що обирається й є відповідальним перед народом. Оскільки відповідальним виконавцем може бути одна людина, кілька осіб або весь народ, Марсилій Падуанський більше схиляється до першого варіанту, але за умови, що єдино особіне правління буде здійснюватися під контролем громадян (тобто буде виборним), а не виникати поза нього (спадковим чином) [13, с. 47].

Таким чином, незважаючи на боротьбу між світською і церковною владою, середньовічна політико-правова думка в цілому зберегла ідею легітимності.

Свій вклад у розвиток теорії легітимності внесли представники Відродження – Н. Макіавеллі та Жан Боден. Представник італійського Відродження Н. Макіавеллі пропонував звільнити політику від моралі. Він пов'язував її з реалізацією владних інтересів політичних суб'єктів, отожднюючи її з технологією захоплення та утримання влади. Н. Макіавеллі намагається розкрити закономірності суспільно-політичних явищ, з'ясувати причини зміни однієї форми держави іншою, визначити найкращу з них, розглянути проблеми співвідношення влади правителя і народу тощо. Аналіз і вирішення цих питань, виходячи з потреб часу, надавали вченню мислителя значення практичної науки про політику, управління державою [14, с. 15].

Ще один представник Відродження француз, Жан Боден, вважав, що легітимне правління – це правління, яке функціонує на основі законів, які є вольовими актами суверена, а суверенна держава – це законницька держава. Це означає, що легітимність державної влади залежить від самого суверена, від його волі, яка спирається у своїх рішеннях, насамперед, на силу. І тут знову постає важливе питання: чи здатна суверенна влада, яка постійно апелює до сили, гарантувати легітимність? Як випливає із вчення Бодена, абсолютна влада суверена гарантує легітимність, але для цього необхідно лише, щоб вона була спрямована на заснування чи збереження цілісності держави та на задоволення спільних інтересів, а для цього достатньо політичної волі державця [15, с. 55].

Отже, можна вважати, що вони заклали основи теорії легітимності, яку розвинули і систематизували їхні наступники.

Новий етап у розвитку ідеї легітимності державної влади започаткували мислителі Нового часу – Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, які були виразниками інтересів буржуазії. У боротьбі проти абсолютної монархії, дворянства і церкви ідеологи буржуазії прагнули відокремити питання політики, держави і права від релігії. Із цією метою вони зверталися до ідей природного права й договірного походження держави.

Згідно з теорією природного права держава і право створені не Богом, а суспільним договором людей відповідно до законів людського розуму. Вимоги людського розуму випливають із природи людей і складають «природне право», до якого належать передусім право на життя, свободу і володіння власністю, які не можуть бути відчужені ні на чю користь. Приписам природного права повинно відповідати «позитивне право» – закони, встановлені державою.

Родоначальник школи природного права Г. Гроцій визначав державу як «досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі». За своїм соціальним змістом держава в такому трактуванні виступає як угода більшості проти меншості, як союз слабких і пригноблених проти сильних і могутніх. Ознакою держави є верховна влада, до функцій якої Г. Гроцій відносив видання і скасування законів (у сфері як світській, так і релігійній), пра-

восуддя, призначення посадових осіб і керівництво їх діяльністю, стягування податків, питання війни і миру, укладання міжнародних договорів – усе, що відноситься безпосередньо до публічної сфери. Сутність верховної влади складається, за Г. Гроцієм, у тому, що це – «влада, дії якої не підлегли іншій владі і не можуть бути скасовані чужою владою за її розсудом». Під верховною владою, таким чином, мається на увазі суверенна влада. Загальним носієм верховної влади (тобто суверенітету) є держава в цілому як «досконалий союз», носієм же влади зокрема може бути одна чи кілька осіб, «відповідно законам і вдачам того чи іншого народу» [16, с. 117].

На нашу думку, основним досягненням XVII ст. було те, що Г. Гроцій не просто обґрунтував ідею справедливості державної влади, а й вказав на те, як саме ця ідея може бути реалізована у правовий спосіб [17, с. 150].

Важливим відкриттям доби Нового часу, яке безпосередньо стосується ідеї легітимності, була теза Т. Гоббса про те, що джерелом суверенної влади є народ. Незважаючи на те, що Т. Гоббс був прихильником абсолютної монархії, на його думку, легітимною може вважатися не будь-яка влада, що реалізується на основі сили, а лише джерелом якої є справедливо призначена інстанція. Тобто легітимність – це результат суспільного договору. Одного разу утримавши владні повноваження, монарх автоматично набуває легітимності та зберігає її протягом усього періоду правління. Отже, для англійського філософа легітимність важливою є лише на етапі набуття правителем владних повноважень, але не в процесі їх здійснення [18, с. 53].

Вчення Д. Локка, Ш. Монтеск'є та Ж.Ж. Руссо безпосередньо пов'язані з питанням легітимності державної влади, оскільки ключовою тезою їхньої доктрини стала ідея про те, що державний суверенітет не може бути абсолютним і тому потребує як внутрішнього, так і зовнішнього обмеження.

Дж. Локк, зокрема, вбачав у законі першу державотворчу ознаку. Під законом він розумів не будь-який припис держави, а лише той її акт, що вказує громадянинові таку поведінку, яка відповідає його власним інтересам і слугує загальному благу. Закони лише тоді сприяють досягненню головної мети держави – забезпеченню загального блага, коли їх усі знають і всі виконують. Реалізація головної мети політичного співтовариства, забезпечення свободи й дотримання законності вимагають розмежування владних повноважень держави і поділу їх між різними державними органами.

Його основне твердження – в тому, що державне правління повинно не лише ґрунтуватися на законі, а й обмежуватися ним, закон є обов'язковим для всіх. Межею державної влади виступають природні права людини, на які держава не може зазіхати. Для забезпечення законності необхідні поділ влади та збалансованість повноважень кожної з її гілок. Принципово важливим для теорії правової держави є сформульоване Дж. Локком твердження про те, що законом є не будь-який припис держави, а лише той її акт, який визнається громадянами, тобто є легітимним [13, с. 136].

Ж. Ж. Руссо вніс вагомий внесок у розвиток ідей легітимності влади. Він розробив теорію народного суверенітету, де визначив народний суверенітет як головний принцип держави, наділивши його такими ознаками, як невідчужуваність та неподільність.

Значним внеском у розвиток теорії правової держави було трактування Ш. Л. Монтеск'є співвідношення закону і свободи. Суть політичної свободи, на його думку, полягає в тому, щоб робити не те, що хочеш, а те, що дозволяють закони. «У державі, тобто в суспільстві, де є закони, – писав Ш. Л. Монтеск'є, – свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого повинно хотіти, і не бути примушеним робити те, чого не повинно хотіти... Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, тому що те саме могли б робити й інші громадяни» [19, с. 289].

Ш. Л. Монтеск'є вважав, що політична свобода можлива лише там, де немає можливості зловживання владою, а для цього в державі необхідно здійснити поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Висновки. Таким чином, у результаті аналізу історико-правових умов становлення та розвитку ідей легітимності державної влади в державно-правовій думці ми дійшли загальних висновків: а) у добу античності філософи та мислителі в процесі аналізу специфіки існування та функціонування публічної влади використовували такі поняття, як «справедливість», «справедливий закон», «загальне благо», «законна влада»; б) не дивлячись на те, що проблема законності була предметом вивчення мислителів як Стародавнього світу, так і Середньовіччя, однак при її вирішенні вони не розрізняли суспільство й державу, не порушували питання про відносини між ними, про джерела права і якість самих законів, їх відповідність вимогам гуманізму і справед-

ливості; в) значний внесок у розвиток ідей легітимності влади зробили мислителі Нового часу. Їхні ідеї були сформульовані як принципи обмеження абсолютної влади, а в подальшому вони стали конституційно-правовими принципами легітимації. До цих принципів вони зараховували природні права людини, народний суверенітет та поділ функцій державної влади.

Список використаних джерел:

1. Пархоменко-Куцевіл О. Принцип легітимності системі управління персоналом державної служби України. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 10–14.
2. Волинець В.В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 ; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 19 с.
3. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
4. Юськів Н.В. Легітимність державної влади: етимологічні та семантичні виміри. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Випуск 8. С. 204–207.
5. Платон. *Законы. Сочинения: В 3 т.* Москва, 1972. Т. 3. Ч. 2. С. 188–189 .
6. Ковальчук В.Б. Питання легітимності влади в політико-правовому вченні Платона. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 191–203.
7. Аристотель. *Политика. Афинская политика*. Москва : Мысль, 1997. 458 с.
8. Висоцький О. Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*. Київ, 2004. № 4(7). С. 24–34.
9. Ткаченко В.В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій і давньоримській цивілізаціях : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 384 с.
10. Цокур Є.Г. Джерела легітимності політичної влади в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 389 с.
11. Енциклопедія державного управління : довідк. вид. У 8 т. Т. 3. Історія державного управління / наук.-редкол. : Ю.В. Ковбасюк (голова), В.П. Трощинський, Ю.П. Сурмін [та ін.]. Київ : НАДУ, 2011. 788 с.
12. Ковальчук В.Б. Вчення Томи Аквінського про владу та закон. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 28. Київ : Ін-т держави і права НАН України / голова редкол. Ю.С. Шемшученко, 2005. С. 33–41.
13. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навч. посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.
14. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3(18). С. 3–20.
15. Ковальчук В.Б. До питання про державний суверенітет та легітимність державної влади в політико-правовій концепції Ніколло Макіавеллі та Жана Бодена. *Держава і право : збірник наукових праць*. Вип. 35. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. С. 49–56.
16. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу : навчальний посібник. Харків : Консум, 2004. 432 с.
17. Чичерин Б.Н. Политические мыслители древнего и нового мира. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 336 с.
18. Ковальчук, В.Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків : Б. в., 2011. 447 с.
19. Монтескьє Ш.Л. О духе законов. *Избр. произведения*. Москва : Госполитиздат, 1955. 799 с.